

UDK: 811.163.4'374.2

Petrović Njegoš P. II

Asim PECO

O REČNIKU NJEGOŠEVA JEZIKA*

Prva knjiga, pored uvodnog dijela, u kome nalazimo: urednikov *Predgovor*, pod naslovom: *Svrha i način izrade ovoga dela* (str. VII–XXIX), sadrži: skraćenice (str. XXXI i XXXII), oznake izvora leksičke građe (str. XXXIII), i pojedinačni udio svakog učesnika u izradi *Rečnika* (i to ovako: „M. Vujanić uradila je osnovnu obradu reči na slova: *v, j, k* i *p* od *pa* i *prelazak* i kontrolnu obradu reči na slova: *a, g, đ, e, ž, z, i, r, t, ć, f, c, č* i *dž*; M. Odavić osnovnu obradu reči na slova: *d, o, p*, od *prelaziti* do *pčela* i *u*; M. Stevanović osnovnu obradu reči na slova: *a, g, đ, e, ž, z, i, m, r, s, t, ć, f, r, c, č* i *dž*; kontrolnu obradu reči na slova: *b, v, d, j, k, l, lj, n, nj, o, p, u, h* i *š*; prethodnu redakciju celoga teksta i završnu redakciju celoga teksta; M. Tešić osnovnu obradu reči na slova: *b, l, lj, n* (bez predloga *na*), *nj, h* i *š* i kontrolnu obradu slova *m*. Kontrolnu obradu reči na slovo *s* izvršila je Darinka Gortan-Premk“).

Kako se iz ovih podataka može zaključiti, pred nama je jedno djelo u čijoj izradi je učestvovalo nekoliko poznatih naših leksikografa. Uz to, to je prvo ovakvo djelo kod nas.

U *Predgovoru* urednik nas obavještava o razvoju leksikografije na našem jezičkom tlu. A tu imamo, zaista, dugu tradiciju – skoro čitava četiri stoljeća. Naime, prvi štampani rječnik, u kome se obrađuju i riječi našega jezika, kao zasebnog lingvističkog idioma, jeste djelo Fausta Vrančića objavljeno u Veneciji 1595. godine. To je višejezični rječnik pod naslovom: *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmaticae et Hungariae*. Od Vrančićeva rječnika do naših dana, tj. za protekla četiri stoljeća, naša leksikografija je hvatala korak sa evropskom leksikografijom.

U tom periodu dobili smo veliki broj leksikografskih djela – kako jednojezičnih i višejezičnih. Bez sumnje, najznačajnije takvo djelo je *Rječnik hrvatskog ili srpskog jezika*, što ga je izdala Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu. Kao svojevrsan produžetak ovoga rječnika *Rečnik*

* Tekst Asima Peca „*Rečnik Njegoševa jezika*, I, II, izradili: Mihailo Stevanović i saradnici: Milica Vujanić, Milan Odavić i Milosav Tešić. Urednik – akademik Mihailo Stevanović, Beograd – Titograd – Cetinje, 1983“ izašao je u *Prilozima za književnost, jezik, istoriju i folklor* 1987. godine. (knj. 49 i 50, sveska 1–4, 1983–1984, Filološki fakultet, Beograd, 1987, str. 127–132). Priredio ga je i strukturi časopisa prilagodio Novica Vujović.

srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika, koji je izdala Matica srpska u Novom Sadu (šest knjiga), vidjeće se koliko se i ovoj grani naše nauke o jeziku posvećuje pažnja. Istina, to su samo temelji; predstoje drugi, ne manje značajni poslovi u ovoj oblasti nauke o jeziku. Treba ići na dijalekatske rječnike (već se krenulo sa kajkavskim dijalektom; pojavila se prva knjiga *Rječnika hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*, JAZU, knjiga prva, sv. 1, A – cennina, Zagreb, 1984), treba ići na rječnike pojedinih naših pisaca, i iz starijih vremena i savremenih. Prvi takav poduhvat je pred nama. Sa mnogo razloga se išlo na rječnik Njegoševa jezika. Njegoš je svojim djelom natkrilio epohu. On je, u praksi, potvrdio ispravnost Vukovih načela o jeziku i pravopisu, i bilo je sasvim razumljivo što se upravo Njegoševa pisana riječ uzela za izradu prvog rječnika ove vrste kod nas.

Istina, a o tome govori i urednik *Rečnika* u *Predgovoru*, mi smo već imali jedan manji rječnik Njegoševa jezika. To je posebna knjiga uz cjelokupna djela Petra Petrovića Njegoša, koja su izdali Obod – Cetinje i Prosveta – Beograd, a rječnik su sastavili prof. M. Stevanović i R. Bošković, uz saradnju R. Lalića. Ali, kako se i kaže u odjeljku – *Umesto predgovora* – ovoga rječnika, to nije „sistematski i potpun rečnik Njegoševa jezika“, tu su date „samo manje poznate i neobičnije reči iz Njegoševih pesničkih dela – najviše pokrajinske i strane reči“, a njegova je osnovna namjena da bude svojevrsna dopuna „komentara – objašnjenja uz pojedina Njegoševa dela“. Dakle, i cilj, a i način obrade, nisu identični u ova dva rječnika Njegoševa jezika. Ako je prvi rječnik služio kao dopuna „komentara“ uz cjelokupna Njegoševa djela, ovaj drugi rječnik nudi nam leksičko blago koje nalazimo ne samo u Njegoševim djelima nego i riječi koje nalazimo u Njegoševoj *Bilježnici*. Riječju, pred nama je rječnik jednog pisca iz prošloga vijeka, i to pisca koji je, zajedno s Brankom i Daničićem, označio početak književnog jezika našeg zasnovanog na vukovskim principima.

Njegoševo rječničko blago ovdje je dato na više od 1200 stranica, sa dvostubačnim poretком odrednica (upravo I knjiga ima 608 stranica rječničkog teksta, a u II imamo 651 stranicu teksta, što je ukupno 1259 stranica, odnosno 2518 stubaca). Ako na svakom stupcu ima, prosječno, osam odrednica, u cijelom *Rečniku* bi moglo biti preko 2000 riječi/odrednica. To je, bez sumnje, lijep leksički fond.

Kao što sam već rekao, ovo je naš prvenac u ovoj vrsti leksikografije. Značajno je što se u njegovoj izradi učestvovali vrsni stručnjaci, stručnjaci koji se dugi niz godina bave problemima leksikografije i koji su dali značajan udio u izradi *Rečnika srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*, koji izdaje SANU. Svaki budući naš poduhvat ove vrste iziskivaće, takođe, timski rad. Bez takvih poduhvata neće se moći obraditi rječnik nijednoga pisca. Poslovi

te vrste nam predstoje. Zavisice od materijalnih sredstava, a i stručnih snaga, kada ćemo pristupiti tim poslovima, ali oni nas čekaju. U vezi s tim, a imajući pred sobom Rečnik Njegoševa jezika, nameću se nekoliko pitanja: kakav fonetski lik davati odrednicama, kako ih akcentovati i šta unositi u objašnjenja.

1. Glasovni sklop odrednice je prvorazredno pitanje svakog rječnika. Za rječnike standardnog jezika se zna – ide sa standardnim normama, kako u glasovnom tako i u prozodijskom pogledu. Za rječnike pojedinih pisaca, a tu smo bez velikog iskustva, nije sve tako jasno. Jedino je jasno da treba poštivati pišćev jezik, ići za onim što nam nudi pišćeva riječ. Pitanje je: da li i ostati samo pri tome ili ići tu naporedo sa standardnim likovima pojedinih odrednica? Prozodijska komponenta je, takođe, značajna. I ona se može dvojako ostvarivati – poštivati akcenat pišćevog zavičaja i nuditi standardna prozodijska obilježja, ili, pak, opredijeliti se za samo jednu od ovih dviju mogućnosti.

Rečnik Njegoševa jezika, izgleda, prihvatio je srednji put: ponegdje se ide za standardom, a u nekim slučajevima se ostaje pri izvornoj pišćevoj normi. Tako imamo:

âvdes – „pers.-tur. ritualno pranje (umivanje) muslimana pred molitvu“. U prvom rječniku Njegoševa jezika, onom uz cjelokupna djela, uz ovu odrednicu imamo: pers.-tur. *abdest*. Oblik sa finalnom sekvencom *-st* ima i Škaljićev rječnik turcizama. Trebalo je i ovdje uputiti na književni oblik te imenice, kao što je urađeno kod odrednice *aivân* ... v. *hajvan*..., ili kod odrednice *ajduk*... v. *hajduk*. Uz odrednicu *ârati* stoji v. *harati*... a uz odrednicu *âraç-ârça* nema takve upućenice, iako je nalazimo uz odrednicu istog glasovnog sklopa, ali drugačijih prozodijskih odlika: *âraç-aráça* m. ar.-tur. v. *haraç*... Čini se da je tako trebalo postupiti i kod odrednice *araç-arça*, u značenju: trošak, hrana, iako bi bilo moguće da ta imenica glasi i *arč-arça*, odnosno i *härç-härça*. Takav lik ove odrednice daje Škaljić: *hâraç-rça*, *härç*... od tur. *harç* ar. *hgrğ*; dok je *hârâç-harâça* od tur. *haraç* ar. *hgrğ*. U *Rečniku* nalazimo i izraz: *âlâ bilâ*, sa napomenom „ar. tako mi boga“. U pitanju je, svakako, poznata izreka u govoru naših Muslimana: *vâlâhi*, *bîlâhi!*, *valâha* i *bilâha!* *vâlâ*, *bîlâ!*, sa značenjem boga mi i boga, pojačana zakletva, od tur. *vallahi*, *billahi*, odnosno od arapskog *wa-llâhi*, *bi-llâhi*. Upućivanje na izvorni oblik ove zakletve bio je tim nužniji što nam je pisac daje u deformisanom obliku.

Po mome mišljenju ovakav pristup pjesničkom jeziku, tj. njegovom rječničkom blagu, bio bi korisniji. Pored pjesničkih likova davali bi se i standardni, a time bi se olakšalo i čitanje i interpretiranje pjesničkog djela. Možda bi, istina, ovo iziskivalo još malo napora pri izradi *Rečnika*. Ali, ako se moglo na tome poslu raditi više godina, moglo se smoći snage za još nekoliko mjeseci pa da i ta komponenta bude u potpunosti zadovoljena.

Problem ličnih imena, isto tako, nije uvijek riješen na najpovoljniji način. U *Rečniku* nalazimo i ova imena: *Āfiz-āga*, „vojni i upravni starešina podgorički u vreme prvih godina Njegoševe vladavine“; *Ādžić Usein*, „jedan od muslimanskih prvaka iz Podgorice“, *Bārjović Dërva*, „pripadnik porodice Barjović“, *Bārjovići*, „prezime poznate nikšićke muslimanske porodice“.

Data imena i prezimena imaju fonetske likove koji ne odgovaraju glasovnom sistemu onih koji su ih nosili. Naime, poznato je da u govoru naših Muslimana još uvijek postoji fonema *h*, i u svim pozicijama. To naročito vrijedi za lična imena i prezimena. Otud i danas opozicije *Hadžić* i *Adžić*. Prvi lik je poznat i muslimanskim i drugim porodicama, drugi lik nije poznat našim muslimanskim porodicama. Isto tako je poznato da sekvenca *-jr-* u riječima orijentalnog porijekla ostaje neizmijenjena u govoru Muslimana. Kod njih je samo: *Bajram*, *Bajro*, bajrak. U govoru Srba, Hrvata i Crnogoraca tu imamo metatezu *-rj-*: *Barjam*, *Barjamović*, *barjak*. To su činjenice koje su poznate odranije. Zbog toga mislim da je i u navedenim primjerima uz Njegoševe oblike trebalo davati i one prave, tj. trebalo je da se dā: *Afiz-aga* = *Hafiz-aga*, *Adžić Usein* = *Hadžić Husein*, *Barjović* = *Bajrović*, i tako redovno.

Ovakav način davanja odrednice, po mome mišljenju, zadovoljio bi i našu dijahroniju i sinhroniju. Jer, to je takođe jasno, lično ime je prihvatljivo u obliku koji nosi lice na koje se odnosi to ime. Sve drugo su varijante. Jasno, Njegoš je davao lična imena u obliku koji je on nosio u svom jezičkom osjećaju. I to je u redu. Ali, kada se daje lingvistički obrađen rječnički materijal, po mome shvatanju, tu je trebalo ići i kao izvornim oblicima svih patronima.

2. U oba rječnika Njegoševa jezika dati su standardni akcenti. U uvodnom dijelu *Rečnika* prof. Stevanović daje i šira obrazloženja za pojedina prozodijska odstupanja od standardne norme. Svakako, naš današnji akcenatski sistem je dosta neujednačen. Tu više nema čvrstih standarda. Da se u to uvjerimo, dovoljno je poslušati emisije naših radio i televizijskih stanica. Tu vlada veliko šarenilo. Teško je bilo šta sada poduzimati. Možda će biti najsrećnije rješenje ako se izborimo da se osnovna načela Vuk-Daničićeve akcentuacije njeguje, a ostale akcenatske odlike, još podugo, ostaće neujednačene. To vrijedi i za *Rečnik Njegoševa jezika*. Tu ima podosta akcenata koji bi danas mogli imati uza se i dublete. Tako, npr., pored akcenata: *àda*, *âzbuka* i *âzbuka*, *aivan*, *akàdemija*, *bádava*, *bàrjak*, *băština*, *bědra*, *văzduh*, *válija*, *grôzd*, *gròce* i *gròce*, *grôm-gròma*, *děspot*, *žítelj*. Svakako, pisci rječnika nisu bili dužni da ovdje ulaze u probleme naše standardne akcentuacije. Oni imaju pokriće u osnovnim našim akcenatskim normativima. Uz to, bio bi, zaista, veliki dobitak, i za čitaoc Njegoševih djela, a i za nastavnu praksu, da se uz ove akcente dao i Njegošev akcenat, makar i u onoj formi do koje se danas moglo doći. Ovo mislim da je bilo potrebno učiniti i zbog toga što je pitanje kada će nam

se pružiti druga prilika da tako nešto dobijemo. Uz to, glavni nosilac poslova oko *Rečnika*, akademik Mihailo Stevanović, čovjek iz krajeva koji imaju, još uvijek, stariju akcentuaciju, tj. koji zna akcenatski sistem arhaičnijih crnogorskih govora, sâm je o tome dosta pisao, i ovaj zahtjev ne bi pričinjavao, za njega, veliki posao. A, ponavljam, taj posao će se morati jednom uraditi. Jer, da se i toga podsjetimo, nije isto kada se Njegošev tekst čita sa šumadijskim ili nikšićkim i kada se čita sa cetinjskim akcentom. Na žalost, ovaj posljednji poznaje vrlo mali broj jezičkih stručnjaka. Ali, šta je tu je. Može se žaliti za onim čega nema.

Rečnik je dao i lijep prilog našoj onomastici. Naime, na kraju druge knjige dat je popis svih vlastitih imena koja se javljaju u Njegoševoj pisanoj riječi. Ovdje je već rečeno za fonetsku stranu muslimanskih imena da bi bilo dobro kada bi uz Njegoševe oblike dolazili i izvorni. Nesumnjivo je značajna komponenta *Rečnika* što su vlastita imena iz Crne Gore data sa svojim izvornim akcentom. Tako, npr., za one koji nisu upoznati sa izvornim akcentima nekih ličnih imena novina je kada pročitaju: *Bájović Pàvić*. Za mene je i ovo lično ime, do sada, imalo dugouzlazni akcenat na prvom slogu. Ja sam, isto tako, do sada, izgovarao: *Bàtrić*, sa kratkosilaznim akcentom. U *Rečniku* to ime ima kratkouzlazni akcenat: *Bàtrić*. Mi često svoje kolege iz plemena *Božovića* oslovljavamo sa dugosilaznim akcentom na prvom slogu: *Bôžović*. Rečnik tu ima dugouzlazni akcenat: *Bóžović*. Svakako će za vlastita imena iz Crne Gore *Rečnik* biti u pravu. Dakle, *Rečnik* je ovdje unio podosta korekcija u naš izgovor pojedinih ličnih imena i prezimena iz Crne Gore. I to je bilo nužno. Ne znam da li u tu kategoriju imena, bar što se akcenta tiče, mogu da se uvrste i neka muslimanska imena. U *Rečniku* imamo: *Muhámed*. Škaljić, a i ne samo Škaljić, ima: *Muhàmed*. *Rečnik* ima: *Ibràim (Ibràhim)*. Škaljić nam nudi drugi akcenat: *Ibráhim*. Takav akcenat jedino i živi u muslimanskim govorima sa novijom akcentuacijom.

3. Pored leksičkog fonda koji nudi jedan rječnik, svakako je značajno i to kako se objašnjavaju pojedine odrednice u rječniku. Ovdje je već rečeno da su u izradi ovoga rječnika učestvovali dobri i iskusni leksikografi. Otuda i najsavremenija objašnjenja uz odrednice. Ja se zbog toga ne bih osvrtao na tu osobinu rječnika. Jedino bih ukazao na sasvim ispravno objašnjavanje nekih ličnih imena koja nam nudi pjesnik *Gorskog vijenca*. Tako imamo: *Abdović* – „jedan od muslimanskih begova u Podgorici (današnjem Titogradu) s početka XIX veka“; *Ali-beg* – „pripadnik poznate muslimanske porodice hercegovačke porodice Ljubovića“; *Ali-paša Rizvanbegović* – „vezir hercegovački, savremenik Njegošev, s kojim je ovaj bio u neprijateljstvu, ali se i pobratimio s njim“; *Adžić Usein* – „jedan od muslimanskih prvaka iz Podgorice“, *Barjovići* – „prezime poznate nikšićke muslimanske porodice“.

Mislim da je ovakav način objašnjavanja najispravniji, i najprihvatljiviji. Tu se daju činjenice, bez ikakvih suvišnih atributa. Istina, nije ovakav stav i jedini koji se nalazi u Rečniku. Tu imamo i objašnjenja koja nisu bila nužna. Tako, recimo, imamo: *Alići* – „pomuslimanjena crnogorska porodica“; *Bećir-aga* – „jedan od pripadnika poturčene porodice Krnjića“; *Bećović Ferat* (= Ferhat) – „pripadnik porodice Bećovića poreklom od poturčenjaka iz Hercegovine“, ili: *Osmanagić Sulejman-beg* (bego) – „beg i prvak među podgoričkim Turcima u prvoj polovini XIX veka“; *Perkočević aga* – „istaknuti poturčenjak koji je uporno branio grad pri crnogorskoj pohari Žabljaka 1835“; *Filipović* – „potomak stare plemićke porodice poreklom iz Bosanske krajine, koja se poturčila u drugoj polovini XVI veka“. Za neka lica, opet, čitamo da su „poturice“. Tako je *Hadžimanović Duro* – „istaknuti nikšićki junak poturica (poreklom iz Pipera)“.

Mislim da ovakva neujednačenost nije bila nužna, tim prije što neke od ovih odredaba imaju izrazitu pejorativnu semantičku komponentu. Istina, mi možemo neke ličnosti iz pojedinih književnih djela da volimo, a neke da ne volimo. U pitanju su lična osjećanja. Ali, kada naučno obrađujemo neko književno djelo, ti naši lični stavovi ne bi smjeli da budu suviše ispoljavani. Svakako, ovdje su data objašnjenja često došla kao stilističke iznijansirano-sti pojedinih odredaba. Naime, i piscu ovih redaka je poznato, da učesnici u izradi ovoga *Rečnika*, pogotovo njegov urednik, ne stavljaju znak jednakosti između Musliman i Turčin. A objašnjenja koja nalazimo uz odrednice: *isturčiti se*, *poturica*, *poturčiti*, *poturčiti se*, tj. da promjera vjera znači i promjenu narodnosnog imena (up. *poturčiti se*, „postati Turčin, preći u tursku, muslimansku veru“), mogu se vezivati za tekst u kome se te odrednice nalaze, to jest takva značenja mogao im je dati pjesnik, iako ona nikad nisu odražavala stvarnost. Jer, da time i završim, isto onako kao što primanje pravoslavne vjere nije povlačilo za sobom i promjenu narodnosnog imena, nije značilo i pogrčivanje, odnosno kao što primanje katoličke vjere nije za sobom povlačilo i latinizaciju, poromanjivanje, tako ni islamizacija nije za sobom povlačila i poturčivanje. U svim ovim slučajevima došlo je prihvatanja novih pogleda na svijet, novih religioznih učenja, ali ne i do promjene maternjeg jezika i pripadnosti slovenskom plemenu.